

A cikádori cistercita-apátsági templom rommaradványa.

A ki hazánk középkori műemlékeinek régészeti topographiáját csak némileg ösmeri, az tudni fogja: hogy hazánkban románkori műemlékeink aránylag véve csekélyebb számmal találhatók, mint a csúcsíves építészeti emlékek; ennek oka talán abban a körülményben keresendő, hogy hazánk felső, hegyes vidékén legtöbbször fekvő csúcsíves építészeti emlékeink a középkorban oly gyakran dúló és romboló csaták veszélyeinek nem voltak olyannyira kitéve, mint a védtelen alföldi rónaságon levő árpádkori románstílusú műemlékeink, melyeknek számát a tatárjárás, a mohácsi vész és legutóbbi időben a török uralom tetemesen megapasztá.

Ez oknál fogva, miután a még bár romokban heverő románkori műemlékeink mind történelmi, mind pedig műtörténeti szempontból reánk nézve nagy fontossággal és érdekléssel bírnak; azért azt hittem, némi szolgálatot vélek tenni hazai régészetünknek, ha egy ily árpádkori műemléknek rajzát közölve, jelen közleményem tárgyául a cikádori apátsági templom érdekes rommaradványának régészeti és történeti leírását választám.

Árpádkorszakbeli románstílusú műemlékeink eredeti állapotukban igen gyér számmal maradtak fenn, legtöbbször vagy későbbi renovációk (?) által eredeti alakjukból kivetkeztetve: mint a pécsi románstílusú bazilika, vagy pedig csak egyes részleteikben entartva, mint a szepes-váralljai dom, az esztergami bazilika alatti lévő crypta, a pannonhalmi apátsági, és a pesti plébánia-templom alatti részletek, stb; vagy végre csak romokban mint például a híres zsámbéki, a Torontálmegyében fekvő aracsai és a cikádori.

Mindamellett birunk néhány kitűnő románkori műemléket is, nevezetesen a híres jáki, lébenyi és a kishévízi egyházainkban, melyek építészeti kivitel tekintetében vetekednek az egykorú külföldi műemlékekkel.

A cikádori apátsági templom rommaradványát még mint Tolnamegyében működő segédmérnök 1863-dik évben a helyszínén felmértem és lerajzoltam, mindeddig azt nem közölhettem, miután erre vonatkozó történeti adataim teljesen hiányoztak; fölszólásomra azonban Hőke Lajos történészünk szíves volt velem ezen tekintetben igen becses történeti adatokat közölni, s így most azon kellek és helyzetben vagy ok, hogy régészet leírásomat történeti adatokkal is illusztrálhatom.

Mielőtt azonban ezen érdekes templomrom régészeti leírásába bocsátkoznám talán kíváncsiabb és czélszerűbb leendő, ha annak történetével megismerkedünk, s erre nézve Hőke Lajos buzgó történészünk, alapos hitelű történeti forrásokra támaszkodva — így nyilatkozik:

Cikádor, Tolnamegyében, Cikó falú tőszomszédságában, Baranya szélén fekszik. Hajdani apátságnak ma »Széplak« nevű templomromjához, a vidéki katolikus nép ezen

cisterci-apátság egykori védszentjének, nagy boldogságos asszonynak napján, maig busút jár.

Miért nevezik e romot jelenleg »Széplak« és nem hajdani Cikádor nevén? nem tudom. — Vörösmarty Mihály dicső emlékü költőnk e romokról írta: »Ugod, Széplakon« című jeles költeményét.

És noha Fuchshoffer monasterologiája 1802-ből helyesen a Cikó melletti Cikádorra helyezi az innen, sőt eredetileg csakis innen nevezett cisterci-apátságot, s a pápai tizedadó 1334-ki jegyzékében Chico és Cicador helynevek egymás mellett említettnek; Koller József, a pécsi püspökségről írt nagy munkájában: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis* (VII. kötet) s ennek nyomán Haas Mihály pécsi prépost, majd szathmári püspök »Emlékek a Dunamentén Földvártól Vukovárig« című jeles értekezésében a cikádori apátságot Báttaszékre helyezik.

Igaz, hogy ezen apátságnak a pápai bullákban Cicador, Secudor, Stekidor, Siccodoro, Deciquorum zeck; a hazai okmányokban felváltva: Szék, Seck, Cikádor, tarka elnevezései váltva fordulnak elő, mely különféle, különösen Cikádor és Szék két rendbeli elnevezésnek okát onnan véljük eredettnek, hogy valamint az ugyan e vidéki szegszárdi apátságnak Garában, a bátai benceze-apátságnak Bátmonostoron fiókja — grangája — volt: az eredeti anya cikádori apátságnak nem sokkal 1142-ki alapítása után Báttaszéken fiókja emelkedett, az anyánál hatalmasabb, úgy hogy Thuróczy *Chronicon* (P. IV. Cap. 32.) azt mondja: *Monasterium de Cykador, quem locum vulgus Zek apellare solet.* — Az első cisterci-apátságot 1142-ben János pécsi püspök egy apáttal és tizenkét baráttal ülteti át maga birtokára Cikádorra, az austriai Szentkeresztről (Heiligen Kreutz), hová a szerzetet azelőtt néhány évvel eredeti honából, Burgundból (?) Konrád herceg sz. Leopold fia hozta.

Az új apátságot II. Géza, majd Imre királyaink nevezetes javadalmakkal, ez utóbbi jelesen 1196-ban az eszéki vámjövedelemmel gyarapítja, melyet még a besnyők vagy ismaeliták is fizetni tartoznak.

Hogy ezen apátság nem csak az alapító püspök és a királyok adományai, de saját szerzeménye által is ügyekezett jövedelmeit gyarapítani: megtetszik III. Ince pápának a johannitákhoz és ezen cistercitákhoz 1213-dik évi dorgáló leveleiből, melyben Kalan pécsi püspök panasza folytán inti őket, hogy szertelen utána vetik magokat a nyereséges vállalatoknak, és sok szőlőt összeszereznek, melyekből a pécsi püspök imént tizedet húzott, s melyek most, miután a szerzetesek birtokába átmentek, ez által a püspök jövedelme tetemesen megcsökkent.

1212-ben ugyan e pápa a veszprémi püspök és a sz.-mártoni apát közt támadt birtokpörben a kalocsai érseket, a szegszárdi és cikádori apátokat rendeli közbirákul;

1231-ben a Bánfy Lukács érsek canonisációjára történt előkészületeknél a cikádori apát rendeltetett ki a pápa által egyik vizsgáló birául;

1236-ban a cikádori apát, mint a pápa küldötte járt Kálmán hercegnél IV. Béla testvérénél a templomosok ügyében;

1362-ben Orbán pápa meghagyja a kalocsai érseknek, vizsgálja meg Endre cikádori apát ügyét, ki azon panaszkodik, hogy a pilisi apát őt, már több év óta Cikádornak rendes apátját, javaitól, drágaságaitól megfosztván, elfogatta és austriai Szentkeresztre vitette.

A mohácsi vész mind a báttaszéki, mind pedig a cikádori apátságnak végét vette.

A cikádori monostor faragott kőromjai, melyeket Klimó György pécsi püspök 1754-ki látogatása jegyzékeiben oly nagszerűeknek mond, hogy e monostor valaha e megyében legnagyobbak közé tartozott; részint, egy újabb templom részint az uradalmi házak építésére fordítottak (!).

Széken, de alkalmasint Baranyaszéken volt egy bencze-apátság, melyről V. László király idejéből két adat maradt fen.— Az egyik az, hogy az itteni Imre nevű apátot Miklós pápa az egyházi fegyelem alól felmentette.— Ugyanis, midőn Imre a vármegyei sz. Gergely monostornak apátja volt, a törökök e szerzetlakot megtámadták, Imre az ellenséget visszaverte, belőle saját kezeivel négyet levágván, ezen, bár önvédelmi harcban véres tetteivel egyházi fegyelem alá jutott; s a másik az: hogy eme bencze-apátság javadalmai 1456-ban Calixt pápa engedelmével a László király által alapított budavári tanács-egyház és káptalan fentartására fordítottak.— A szék cikádori cisterci-apátság jövedelmei pedig kevéssel azután 1460-ban Mátyás király és a pápa által Tamás zágrábi püspök rábírattott, hogy püspökségét a nyitrai püspökséggel, a sz.-mártoni és cikádori apátsággal cserélje fel.

1440-ben a László-párti Gara nádor, az özvegy királynő, az esztergami érsek a maga zsoldosaival Báttaszék táján találkoztak a lengyel László-párti Hunyadi Jánossal, s miután ez a nádort bizalmas értekezletre nem bírhatta, ki azt mondá: hogyha szájjal szándékoznék Hunyadi vitézkedni, hiába fáradt, a két hazafi ellenhad, mintha mind-egyik a törököt vagy cseheket látná maga előtt, összeesap, s az ütközet Gara vesztésével végződött.

1462-ben az előbb említett Tamás, már akkor cikádori apát panaszkodik II Pius pápa előtt, hogy őt a váradi püspök, boraiban, clenodiumai s egyéb javaiban megkárosította.

Báttaszék, mint a hajdani bátai bencze-apátság uradalmának székhelye 1713-tól 1772-ig jezsuita birtok, jelenleg a bécsi Theresianum lovag akadémia birtoka; Cikádor pedig Cikó faluval együtt a Perczel családé.

Végre feljegyzésre méltó, hogy míg a szegszárdi, bátai, madocsai, földvári — a pécsi püspök hatósága alól kivett — bencze-apátságok az 1332—37-ben a pápai adólajstromban e vidékről följegyezve nincsenek: a cikádori apát a pécsi kanonokok sorában évenként egy-egy márka adóval megróva fordul elő.

Miután a cikádori apátság több magyarországi, austriai és csehországi cisterci-apátságokkal együtt némely tekintetben az ausztriai Szentkereszt (Heiligen Kreutz) főanya apátságtól függött, talán nem leend érdektelen jelen alkalommal az említett anya-zárdára vonatkozó néhány történeti adatot megemlíteni.

1136-dik év első felében III. Lipót őrgróf legtöbbnyire Otto nevű fia kérelmére, a szentkereszt cisterci-apátság alapító okmányát kiállítá, s a zárdát tetemes javadalmakkal megajándékozta *).

Ezen anya-zárdától következő filialis vette eredetét:

1. Az Alsó-Ausztriában fekvő Zwetli zárdá (in nordica sylva) 1138-ban;
2. Baumgartenberg (Pongartinberch, mons pomarius) Felső-Ausztriában 1142-ben elpusztult 1784-ben;
3. Cicádor (Czykádor, Zikádor) hazánkban 1142-ben, elpusztult a mohácsi vész alkalmával 1526-ban;

*) Lásd: Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstaates I. Kötet.

4. a hazánkban Kőszeg mellett fekvő úgynevezett Klastrom (Mons Mariae, Bors monastra) 1195-ben Bann Dominik gróf által alapítottatott s az is a mohácsi vész által elpusztult;

5. Lilienfeld Alsó-Ausztriában 1206-ban alapítottatott, jelenleg is fennáll;

6. Csehországban fekvő Goldenkron (ad s. spineam coronam) 1260-ban alapítottatott és 1785-ben eltöröltetett; végre

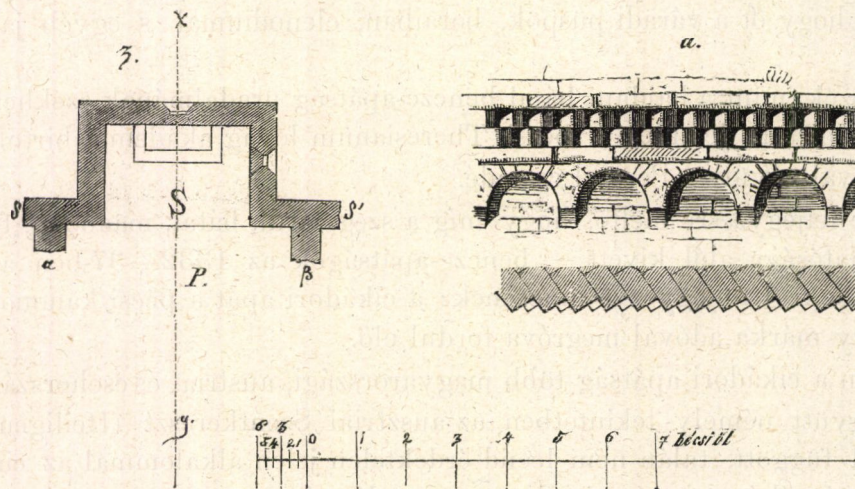
7. Neuberg Felső-Ausztriában fekvő zárda 1327-ben alapítottatott, s 1785-ben szintén eltöröltetett.

Ezek lennének tehát azon apátságok, melyek a szentkereszti anya-zárdának valóban alávetve, kivéve azok közt a lilienfeldi apátságot, mely már 1473-ban citeauxi főapátságnak volt alárendelve.

A szentkereszti apátságot királyaink is tetemes adományokkal ajándékozzák meg; így 1203-ban Imre, Béla fia az úgynevezett curia regis nevű vármegyében fekvő birtokot, melyet azelőtt a besenyők birtak; továbbá II. András királyunk 1217-ben szintén azelőtt besenyők által birt »*terram quondam nomine Leginthrow*« nevű birtokot adományozzák

A mi cikádori apátságunk — a mint már említve volt — a XII. század első felében alapítottván, annak zárda-temploma az akkor dívó románstylben épített fel, a mint azt a fenmaradt rommaradvány eléggé bizonyítja, melyet most — annak rövid történetét előrebocsátva — műrégészeti szempontból közelebbről vizsgáljunk meg.

Tekintve ezen rom alaprajzát (3. idom) rögtön szemünkbe ötlik, hogy ezen meg-

maradt rész nem egyéb, mint a régi cistercita-apátsági templomnak egyenes zárású szentélye. — A cistercita-rend templomait különösen jellemzi az egyenes zárfallal határolt szentély (grader Chorschluss), ily szentélylyel bir nevezetesen a szentkereszti zárda-templom is.

Ezen szentély keleti és déli fala egy-egy románstylü ablaknyílással volt áttörve, mely nyílások azonban jelenleg befalazták. — Az alaprajzban az XY volt a zárdatemplom főhajójának hossz tengelye és P a presbyterium, mely ugyan már nem létezik, de α és β alatt megmaradt falzatok csonka részei választák el a presbyteriumot az illető mellék-hajóktól; továbbá azt hiszem, nem tévedek, midőn azt állítom, hogy a megmaradt falazatnak δ δ' részei nem egyebek, mint a szintén egyenes zárású mellék-hajók keleti zárfalai,

mely állításomat bizonyítani látszik azon, még megmaradt fél ablaknyílás, mely δ' alatt van és az 1. idom alatti rajzban is jól ki vehető.

Az elpusztult apátsági templom — mint azt ezen rommaradvány anyagának minőségéből következtetni lehet — egy téгла-építmény* (Ziegelbau) volt, itt-ott kivált a sarkokon — faragott homokkövekkel gyéren vegyítve.

Az 1. számú rajzban látható ezen érdekes minden esetre festő irom délnyugoti oldala. — Az arcus triumphalis felett lévő, egy kereszttel és egy padlásajtó-nyílással át-tört csúcsfal (Giebelmauer) az idő kérlelhetlen vasfoga által megrongált silhouettjével mered az égnek; a csúcsfal ezen az oldalán is kivehetők még, a téglákkal kirakott vakárkádok (Blin darkaden), melyek a csúcsfal emelkedő párkányz atának irányát követve, a csúcsfal közepe táján nagyobbak, mint annak alsó-részein.

Jelenleg már a diadalív párkányzata egészen hiányzik; a szentély megmaradt részében — fülkéjében — egy oltár, több képpel és egy feszülettel foglaltatik, úgy hogy az egész fülke egy nyílt kápolnát képez, hol kivált Boldogasszony napján messze vidékről látogatott bucsú alkalmával isteni szolgálat tartatni szokott.

Ezen szentély jelenleg egy donga-boltozattal van beboltozva, s ez későbbi eredetű lehet, miután támpillérek hiányában feltehető, hogy ezen apátsági templomnak mind szentélye, mind pedig a többi hajói eredetileg mennyezettel — fafödénynyel — bírtak. — Ezen a rajzon láthatni még az északi és déli mellékhajó válaszfalának csonka kinyujtványát, valamint az említett δ' alatti fél ablaknyílást.

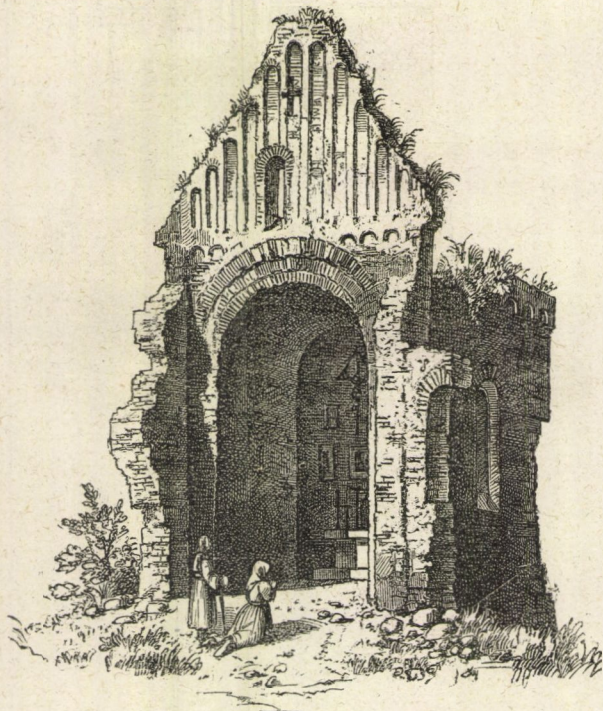
A 2-dik idom alatt (lásd 54. oldal) pedig a zárdatemplom szentélyének keleti oldalát szemlélhetjük; — a valamivel alacsonyabb sanctuariumának keleti csúcsfala már csak részben van meg, melyen szintűgy mint a főhajó csúcsfalán, vakárkádok vagy félkörben végződő lisenák vehetők észre.

Igen érdekes itt azonban a szentély vízszintes koronázó párkányzata, mely a alatt nagyobb mérvben van lerajzolva.

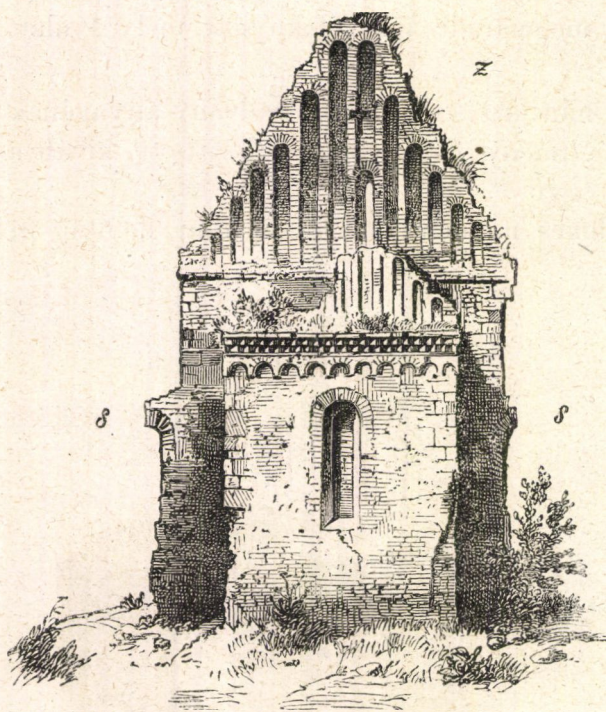
Ezen párkányzat szerkezete megfelel a románkori téглаépítészet szabályainak és formáinak, t. i. két hosszfekvő téгла-sor (Laufschaar) közt van a csúcsfal kiálló két sor téгла, ezen téglák fekvésükénél fogva tökéletesen utánozzák a román építészetben olyannyira kedvelt s gyakran alkalmazott úgynevezett fogaspárkányzatot (Zahnschnitte, Denticules). — Ezen párkányzat alatt vonul az elmaradhatlan románkori félköríves dísz (Rundbogenfriess, arcade demi-circulaire).

A még megmaradt két ablaknyílás szerint ítélve, a zárda-ablak és ajtó nyílásai a románstylí félkörrel voltak beboltozva, mely boltozat hasonlóképen téglákból állott.

Az egy kissé magasabb dombon álló rom körül van véve falomladvánnyal, egyes kövekkel és téglákkal, az utóbbiak nem mutatnak semmiféle jegyet, színre nézve

sötét veresek, kitünően kiégetett és kőke-
ménységűek, úgy hogy aczállal ütve szikrát
adnak

A régi apátsági templomból tehát
csak ezen kis rommaradvány áll még; ezen
templom alapfalazatait ásatás által még le-
hetne legalább részben napfényre hozni, s
így azok terjedelmét, irányát is meghatározni,
miután a föld egyenetlensége a földszine
alatt lappangó alapfalazatok létezését gya-
nitattatja.

Általában véve, ezen rommaradvány
méretei szerint itélve, az egykori apátsági
templom nagy kiterjedésű nem lehetett, mind-
azonáltal mint árpádkorszakbeli románstylű
monumentalis téglá-építmény megmaradt
részlete történeti és régészeti szempontból
minden esetre érdekes és közlésre méltó.

Közli
Myskovszky Victor,
tanár,